

הרב יעקב אפשטיין

תגובה למאמר: העקרונות בנתינת מעשר עני

בגליון 80 של אמונת עתיד פרסם הרב ד"ר דרור פיקסלר מאמר בענין מעשר עני ובו הוא מברר ש"לא מצאנו באף מקום את השיעור שבעל השדה צריך לתת מעשר עני", ועל כן הוא מסיק: "חז"ל לא קבעו שיעור הפרשה למתנה הניתנת לעני בשדה מצד בעל השדה אלא רק שיעור לקיחה עבור כל עני". ולכן אם מגיעים עניים לשדה הם נוטלים מן הפירות (וזה קרוי 'מעשר עני') בשכר סיועם לבעל הבית ואם אין עניים בעל הבית מביא את המעשר ומחלקו בביתו. נראה לענ"ד שהרב פיקסלר טעה בהבנת המציאות הגורמת לחלות חיוב מעשר עני, וכפי שנבאר להלן שגה אף בדבר הלכה. א. מספר מתנות העניים אינו שווה ממין למין. פסק הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"א ה"ז):

נמצאת למד שארבע מתנות לעניים בכרם, הפרט והעוללות והפאה והשכחה, ושלוש מתנות בתבואה הלקט והשכחה והפאה, ושתיים באילנות השכחה והפאה.

בכל מתנה המגדיר אותה כמתנה הוא דבר אחר. בפאה הקובע הוא הנחת בעל הבית. בשכחה שכחתו של בעל הבית או של פועליו. בלקט ובפרט המגדיר הוא הנופל בשעת קציר ובציר, ובעוללות צורת גידול האשכולות. כאשר העני מגיע לשדה הוא אינו קובע מה ינתן לו, המתנה מוגדרת לפניו, ולכן העני נוטלן בעל כרחו של בעל הבית. וכפסיקת הרמב"ם בהלכה הבאה (עפ"י תוספתא פאה פ"ב ה"ג):

כל מתנות עניים אלו אין בהן טובת הנייה לבעלים, אלא העניים באין ונוטלין אותן על כרחן של בעלים, ואפילו עני שבישראל מוציאין אותן מידו.

הבעלים אינם מחליטים איזה עני יקח ואינו קובע לעני כמה יקח וזה נתון לרצונו של העני. שונה הדבר לגבי מעשר עני שכל זמן שלא הוברר אלו פירות הם מעשר עני, והמגדיר אותם הוא רק בעל הבית – המפריש **ולא העני**, וא"כ מה יקח העני? וכמה יקח? הרי לא נקבע מקומם ולא הוגדר אלו מהפירות הם מעשר עני.

ב. לרוב הראשונים מן התורה חייבים בתרו"מ רק דגן תירוש ויצהר¹. דגן אין מפרישים אפילו תרומה גדולה שהיא הראשונה בסדר ההפרשה ממנו אלא לאחר הבאה לגורן, ולאחר קצירה ועימור, דישה זריה וברירה והעמדת כרי. ורק אח"כ מפרישים ממנו תרומה גדולה. וה"ה לגבי יין ושמן (=תירוש ויצהר) התרומה ניתנת לאחר שהיין יינתן בגת והשמן יסחט מן הזיתים, ולא בפירות הגולמיים – ענבים וזיתים. וא"כ לפי הנחתו של הרב פיקסלר ייקח מעשר עני בשיבולים ובענבים וזיתים שנקטפו! והרי הפרשת מעשר עני היא הרבה יותר מאוחרת, וכי אלו תרומות ומעשרות מצינו שניתנים בשדה? ומצינו מעשר ראשון שהקדימו בשבליים שפטור מתרומה גדולה וחייב בשאר מתנות (ירושלמי תרומות פ"ב ה"א), אבל מה הקשר בין זה למעשר עני. והרי זה מקרה יוצא מן הכלל לגמרי, ואיך ניתן ללמוד ממנו לגבי מעשר עני. ומעשר ראשון הנלקח בשבליים חייב בתרומת מעשר – וכי גם מעשר עני, שעפ"י הדין פטור מתרומות ומעשרות יתחייב, לשיטת הרב פיקסלר, בתרומת מעשר ובמעשר ראשון? וכי היכן שמענו על כך?

ולכן באופן מעשי, לפני העיבוד הראשוני עוד לא התחילה כל מערכת הפרשת וניתנת המתנות ואין העני יכול ליטול בשדה כלום בתורת מעשר עני.

ג. הרב פיקסלר הביא את תוס' בחולין (קלא ע"א ד"ה מעשר עני) וכדי להבהיר את הדברים נביאו בשנית:

מעשר עני המתחלק בתוך הבית - דוקא נקט המתחלק בתוך הבית, דשני דיני מעשר הם אחד מתחלק תוך הבית ואחד מתחלק בתוך הגרנות כדמשמע בפ"ב דנדרים (דף פד:). ואותו המתחלק תוך הגרנות אין לבעלים בו טובת הנאה אלא באותו המתחלק בתוך הבית ובספרי

1. הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א) כתב שמן התורה אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ חייב בתרו"מ מן התורה, אבל רוב הראשונים לא הסכימו עמו. עי' רמב"ן (דברים יד, ב). ועי' בכס"מ שערמב"ן סברו רש"י וראב"ד. וכ"כ תוס' (ר"ה יב ע"א ד"ה תנא) ועוד ראשונים. ובכל הש"ס מעשר ירק מדרבנן. וישנה דעת היראים והסמ"ג שבמעשר שני חייבים כל הפירות מן התורה.

מפרש להו מקראי כתוב אחד אומר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך והנחת אלמא צריך להניחו בגורן ובאין עניים ונוטלין אותו וכתוב אחד אומר כי תכלה לעשר וגו' ונתת ללוי וגו' אלמא בתוך הבית מחלקו מדכתיב והנחת, הא כיצד עד הפסח שהוא זמן גשמים ואם מניחו בחוץ נפסד מחלקו בתוך ביתו וזה מעשר עני המתחלק בתוך הבית מכאן ואילך שהוא ימי הקיץ מניחו בחוץ בגרנות ועניים באים ונוטלין אותו.

פירוש דברי תוס' הוא שההתבואה עוברת מסלול כפול: מהשדות לגורן, מן הגורן - בימות הגשמים לבית ושם בעה"ב מחלקם. ומהבית - בימות החמה לגורן ושם העניים נוטלים בעל כרחו של בעה"ב. וכ"כ הרמב"ן, הרשב"א, והריטב"א בחולין².

מכאן קושיה נוספת לדברי הרב פיקסלר שכן לפי תוס', מעשר עני מתחלק בבית לפני שהוא נלקח ע"י עניים בגרנות, וודאי שאינו נלקח בשדות.

הרשב"א, התוס' רי"ד, המאירי והר"ן (כולם בנדרים פד ע"ב) פרשו הפוך מהתוס' (ופירושם מתאים לאקלים בא"י) שעד ימות החורף משאירים את המעשר עני בגרנות ובאים העניים ונוטלים, היינו כל הקיץ מאחר הקציר ועד לחג הסוכות שמתחילה עונת הגשמים. ובעונת הגשמים מביא את הנשאר לביתו ומחלקו לעני שרוצה ליתן לו ונמנע מלתת למי שאינו רוצה ליתן לו³. הרשב"א והר"ן הביאו אף את דברי התוס' שאצלו מסלול התבואה הפוך וקודם ניתן בבית ורק אח"כ מוצא בשנית לגרנות.

ד. בראש הדברים הבאנו דברי הרב פיקסלר: "לא מצאנו באף מקום את השיעור שבעל השדה צריך לתת מעשר עני". וכבר השיב על דבריו הרב יואל פרידמן ש"מעשר" כשמו, ולא יעלה על הדעת שחז"ל קראו זאת מעשר והכוונה לכמות שאינה מוגבלת לא למעלה ולא למטה. והרי לא הובא מעשר עני בין דברים שאין להם שיעור בראש מסכת פאה, ואף בסוגיה בירושלמי לא הוזכר שהמשנה השמיטת. אבל הדברים מפורשים ברמב"ם (הל מתנות עניים פ"ז ה"ד): "אבל בשלישית ובששית

2. צ"ע כיצד פירושם יתקיים מבחינה מעשית בא"י שכן קצירת תבואה אסורה לפני העומר ובפסח מתחילים ימות החמה. ולגבי הראשונים שלא הזכירו גורן ניתן לפרש שהמדובר בין ושמן וצ"ע.

3. ואם נטל העני ללא דעת בעלים או נגד רצונם - מוציאין מידו - תוס' וחולין קלא ע"א ד"ה יש בו.

מן השבוע אחר שמפרישים מעשר ראשון **מפריש מן השאר מעשר אחר** ונותנו לעניים והוא הנקרא מעשר עני". והרמב"ם בתוך דבריו הקיש מעשר עני למעשר שני הניתן בשאר השנים שאין נותנים מעשר עני, וכי אף מעשר שני אינו בגודל עשירית!! וכן בכפתור ופרח (פרק מג) כתב:

מעשר עני בשנתו והוא ודאי טבל צריך לקרוא לו שם ולהפרישו... הרי שלמעשר עני של ודאי צריך לקרוא לו שם וצריך להפרישו, וא"כ איך ניתן לומר ששיעורו לא כתוב ושאינו צריכים להפרישו אלא העני נוטלו בעל כרחם של בעלים ובכל שיעור!!
אלא ודאי כלל חובות הנתנה של מעשר עני הוא בשיעור עשירית מהיבול לאחר תרומות ומעשר שכבר הפריש.

ה. הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ו ה"ז) כתב:

בעל השדה שעברו עליו עניים והיה לו שם מעשר עני, **נותן** לכל עני שיעבור עליו מן המעשר כדי שבעו שנאמר ואכלו בשערך ושבעו. ובהלכה יב כתב הרמב"ם:

במה דברים אמורים שאינו נותן לעני אלא כדי שבעו **בשדה**, אבל אם היה המעשר בבית מחלקו לכל העניים אפילו כזית כזית, שאינו מצווה ליתן כדי שבעו אלא בשדה, שהרי אינו מוצא שם ליקח שנאמר ואכלו בשערך ושבעו.

עולה מן הרמב"ם שבנתנה בשדה צריך לתת כדי שובעו ובנתנה בבית אפילו כזית. **השדה היא הגורן** שכן לפני כן אינו יכול לתת. ושם אינו יכול לבחור מי המקבל, ואינו יכול להחליט כמה יקבל אלא צריך לתת לכל הפחות כדי שובעו, אמנם הרמב"ם מדגיש שאם בעה"ב נמצא שם הוא הנותן ולא הם באים ונוטלים. בבית - בעל השדה מחליט מי המקבל ואינו חייב לתת לו כמות מסוימת אלא אפילו כזית. והדברים מפורשים בתוספות רי"ד (נדרים פד ע"ב):

וכך הי' עושה כשהי' עסוק בגורן כל הקיץ של שנה שלישית ומירח תבואתו בשדה ובאים העניים שם מחלק להם כדתנן בשלהי מס' פאה אין פוחתין לעני בגורן מחצי קב חטים כו' ושם אין טובת הנאה שלכל העני שהי' בא שם הי' נותן וכשכלתה שנת השלישית ונכנסה הרביעית ואסף תבואתו לביתו אם נשאר לו מעשרות שלא נתן לגורן נותנו בביתו לכל מי שהוא רוצה עד ערב הפסח וביו"ט הראשון של פסח היא הוידי' ביערתי הקודש מן הבית וגו' וכיון שהכניס מעשרותיו

לביתו הוא רשאי ליתן לכל מי שהוא רוצה ועל אותן יש לו בהן טובת הנאה.

נמצא שהתורה החלישה את כוחו של המפריש מעשר עני – בגורן, והשאירה אותו כבשאר תרומות והמעשרות בבית. אבל לא נתנה כח לעני לקבוע מהו המעשר משאר הפירות ומה כמותו.

על הגורן נאמר את שפוסק הרמב"ם בהלכה ט:

היה לו דבר מועט והעניים מרובין ואין בו כדי ליתן לכל אחד ואחד כשיעור נותן לפניהם והן מחלקין ביניהם.

היינו למנוע מהעניים ליטול אינו יכול, אבל אינו צריך לתת יותר משיעור המעשר שהפריש ואם אין לו שיעור שביעה לכל אחד ביחס לכמות הבאים ליטול – מניח בפני העניים והם חולקים.

ו. כוונת הרמב"ם במילה 'שדה' בהלכה יב (שהובאה לעיל) היא לגורן. הגרנות היו בשדות לשם הקלת הטיפול בתבואה. וכמה ראיות לכך:

(1) על הפסוק (ויקרא כה, כב): "וזרעתם את השנה השמינת ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעת עד בוא תבואתה תאכלו ישן". מפרש רש"י: "עד השנה התשיעת - עד חג הסוכות של תשיעת, שהיא עת בוא תבואתה של שמינית לתוך הבית, שכל ימות הקיץ היו בשדה בגרנות, ובתשרי הוא עת האסיף לבית".

(2) הרמב"ן ורבינו בחיי (במדבר כ, יט) כתבו: "במסלה נעלה - הנה מתחלה היו אומרים לבא בערים, רק ישתמרו שלא יכנסו בשדה ובכרם כדרך מחנות עם רב ששוללים את הגרנות ונכנסים בכרמים".

(3) בספרי (דברים פסקא קה): "מנין שאדם מעשר את שאוכל תלמוד לומר עשר תעשר יכול אע"פ שלא נגמרה מלאכתו בשדה תלמוד לומר (במדבר יח, כז) כדגן מן הגרן והרי הוא בשדה".

(4) ברש"י (ד"ה ח ע"א): "מעשר דגן סמוך לגמרו עישורו - ראש השנה למעשרות תשרי, דהכי תני ליה לקמן (ד"ה יב, א) בברייתא, ותשרי סמוך לגמרו הוא, דכל ימות החמה מניחם ליבש בגרנות שבשדות".

(5) בחידושי הרמב"ן (ב"מ פח ע"ב): "אבל דגן בגורן תלייה רחמנא ואין גורן אלא בשדות ולא בבית הילכך אין תלויים בבית כלל דהא כתיב מגרנך ומיקבך אלמא משעת גורן חייבין במעשר וזהו בשדה".
וכן מתפרש הרמב"ם, ואין לחלק בדבריו בין שדה לגורן.

ז. המשנה במסכת מעשר שני (פ"ה מי"א) אומרת: "ככל מצותך אשר צויתני האם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתודות". וכן הדין אף לגבי מקדים מעשר עני למעשר ראשון שאינו יכול להתודות. (כנלענ"ד ולא מצאתי מפורש).

וכן הדין שאם הקדים מעשר עני לתרומות ומעשרות עובר בלאו. כך פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ג הכ"ג): "כשמפרישין תרומה ומעשר מפרישין אותן על הסדר, כיצד מפריש בכורים תחילה לכל, ואח"כ תרומה גדולה, ואח"כ מעשר ראשון, ואח"כ מעשר שני או מעשר עני, והמקדים שני לראשון, או מעשר לתרומה, או תרומה לבכורים, **אע"פ שעבר על לא תעשה מה שעשה עשוי**, ומניין שהוא בלא תעשה שנאמר מלאתך ודמעך לא תאחר, לא תאחר דבר שראוי להקדימו ואין לוקין על לאו זה". וכ"פ הש"ך (יו"ד סי' שלא ס"ק נג). ובגבורת ארי (יומא ט ע"א) כתב: "והכא נמי האי מעשר עני הואיל ומדינא מעשר ראשון קדמו כמו התם דתרומה גדולה קודמת למעשר ראשון **אם הקדים מעשר עני למעשר ראשון בכרי חייב במעשר ראשון** דכל זמן שלא הפרישו **עדיין עומד בטיבולו** כמו התם ולא הועיל כלום בהפרשת מעשר עני אם אינו מוציא מעשר ראשון המחויב למעשר עני זה".

ועל' במנחת שלמה (מהדו"ת סי' קד) שדן האם מעשר עני שהקדימו בשיבולין חייב בתרומה גדולה.

היינו אסור ליטול מעשר עני ללא הוצאת כל המתנות הקודמות לו. ועני שנטל **אוכל טבל**, פרט לכך שעובר בלאו.

ח. מצאתי דעה שקרובה במקצת לדברים שהציג הרב ד"ר דרור פיקסלר ולא בשם מעשר עני).

פועל הותר באכילת פירות בשעת לקיטת פירותיו של בעה"ב, ללא הפרשת תרו"מ – כחלק מזכויותיו ממצות התורה.

חכמים במשנה בבבא מציעא (צב ע"א) מתירים לפועלים העובדים בקטיף פירות אצל בעה"ב, לאכול קישות אפילו בדינר, כותבת אפילו בדינר – "אבל מלמדין את האדם שלא יהא רעבתן ויהא סותם את הפתח בפניו". איסי בן יהודה באר זאת בביאת כל אדם. היינו **שכל אחד** יכול להיכנס וליטול מפירותיו של בעה"ב. רב הקשה על כך: "לא שבק איסי חיי לכל בריה".

על כך מבארת הגמרא:

אמר רב אשי: אמריתה לשמעתא קמיה דרב כהנא **דלמא בעושיין בסעודתם, דעבדו ואכלו?** – אמר לי: אפילו הכי, ניחא ליה לאיניש לאוגר אגורי וניקטפיה לפרדיסיה, ולא ניתו כולי עלמא ואכלו ליה.

היינו רב כהנא הסביר את איסי שהוא מסביר את מצות התורה לא כהיתר כללי, אלא שמותר להיכנס לשדהו של בעה"ב ולקטוף את פירותיו **כסיוע לקטיף ובשכר זאת לאכול פירות** בשעת קטיף, ודעת חכמים במשנה כאיסי ומדברים בעושים באכילתם, הבאים אף כנגד רצונו של בעה"ב (תוס' ד"ה איבעית) מכח מצות התורה, ויכולים לאכול הרבה ולעשות מעט. ורב כהנא הסביר לרב אשי את תמיהת רב, שאפילו כך נוח לבעה"ב לשכור פועלים שיאכלו בזמן עבודתם, מאשר שכל מי שרוצה לאכול פירות יבוא ויסייע במעט בקטיף.

ופרש המאירי:

כבר ביארנו שלא הותרה אכילה אלא לשכיר, אבל שאר בני אדם הבאים במקרה **אסור להם, ואפילו היו מסייעים במלאכה מאליהם.** ומ"מ אם שאלם הוא לכך כל שכן שהם מותרים.

והרא"ש (ב"מ פ"ז ס' יב) הסיק:

ולמאי דפרישית דהלכה כחכמים א"כ הלכה נמי כהך דאיסי. ונראה לפרש דתנא קמא אית ליה הך דאיסי דכי היכי דשרי לאכול יותר על שכרו הכי נמי **מיקל ומתיר לאכול לעושיין בסעודתן.** ופועל משמע כל מי שרוצה לפעול אפילו בסעודתו. ור' אלעזר אומר: לא יאכל פועל יותר על שכרו, וכ"ש אם אין נותנין לו שכר דלא יאכל כלום. וחכמים מתירין שיאכל פועל יותר על שכרו **אבל אם אינו נוטל שכר לא יאכל דלית לן דאיסי.** ורב אשי נמי לא קאמר אלא ודלמא בעושיין בסעודתן וקבל מה שאמר ליה רב כהנא אפי' הכי ניחא ליה לאיניש וכו'.

עולה מדבריו שחכמים במשנה אינם מקבלים את דעת איסי ולשיטתם לא הותר לסתם אדם לבוא ולאכול בשכר שמסייע לבעל השדה.

וכ"פ הטור (ח"מ ס' שלז): "איסי בן יהודה אומר הרוצה לעשות מלאכה בשדה ובכרם חבירו כדי שיאכל יכול לעשות ואוכל **ואין הלכה כמותו.**" וכן בשו"ע השמיט את דעת איסי. וא"כ אסור מדין תורה לאדם לבוא מעצמו ולקטוף פירות בעה"ב ולאכול פירות בשעת מלאכה בשכרו (ואם עשה כן הרי הוא גזלן).

אולם נראה שלכו"ע אם שכרו בעה"ב על דעת ששכרו היא אכילתו בלבד – מותר, ואוכל **ללא הפרשת תרו"מ** (שלא גרע משאר פועלים האוכלים בשעת גמר מלאכה).

ובכך יתפרשו דברי הר"ף (ברכות ט ע"ב) עפ"י הבבלי (ברכות טז ע"א) וירושלמי (ברכות פ"ב ה"ה):

ת"ר הפועלין שהיו עושין מלאכה אצל בעה"ב קורין ק"ש ומתפללין ואוכלין פתן ומברכין לפניו ולאחריה שתי ברכות כיצד ברכה ראשונה

כתקנה שניה פותח ברכת הארץ וכולל לבונה ירושלים בברכת הארץ וחותר בברכת הארץ בד"א כשעושין בשכרן, אבל בעושין בסעודתן או שהיה בעל הבית מסב עמהם מברכין כתקן ארבע. ואע"פ שהמדובר לאו דוקא בשעת קטיף או גמר מלאכה, בכ"ז המושג של פועלים העושים בסעודתם קיים להלכה ולמעשה. וכ"פ בשולחן ערוך (או"ח סי' קי"ב):

הפועלים שעושין מלאכה אצל בע"ה, אם אינו נותן להם שכר חוץ מסעודתן, מתפללין י"ח, אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהם; ואם נותן להם שכר, מתפללין הבינונו. והאידינא, אין דרך להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי משכירין אותם שיתפללו י"ח. מצאנו מושג של פועלים אשר שכרם הוא סעודתם, ומושג זה קיים אף בשעת קטיף פירות, אולם בניגוד לדעת איסי בן יהודה – פועלים אלו יורדים רק אם בעה"ב שכרם לכך ולא מרצונם ובניגוד לדעתו. באשר לסברא שחשב הרב פיקסלר לחדש, פשוט שאם היה מושג הלכתי של לקיטת עניים ואכילה בשכרם בגדר מעשר עני, או בגדר צדקה כלשהיא – הגמרא והראשונים היו מזכירים זאת. ומשתיקתם הברורה, ומכך שאף דעת איסי שהיא הקרובה לדעה זאת לא נפסקה להלכה – ניתן ללמוד שאין שום הלכה המתירה זאת. הרב פיקסלר כתב:

נראה כי הרעיון בבסיס מתנה זו, כמו בשאר המתנות הניתנות בשדה, שהעני יוצא מביתו ומגיע לשדה. הוא עוזר לבעל השדה בניקוי השדה (לקט ושכחה), לוקח את הענבים שאינם ראויים לייב ובשכר עבודתו גם לוקח את המעשר עני המגיע לו.

דבריו אלה שהם העולים כמסקנה למעשה ממאמרו – אינם נכונים. מעשר עני אינו ניתן בשדה אלא לאחר גמר מלאכה (כרי) ואינו ניתן בשעת איסוף הפירות. אין הוא ניתן בשכר עבודה אלא בזכות שהתורה זיכתה לו. אם הוא היה ניתן, כפשוט דברי הרב פיקסלר – כשכר עבודה – הוא היה חייב בתרומות ומעשרות ככל שכר שכיר, ואם היה נאכל בטרם נתינת תרו"מ הרי היה אוכל טבל! ולכן צריך להדגיש בצורה ברורה שאסור לפועל המלקט מתנות עניים בשדה בעה"ב ליטול פירות יותר מאותן מתנות עניים שהתורה זיכתה לו, ואפילו הוא עני ומסייע לבעל הבית. ואם נטל פירות לביתו שאינם כלולים במתנות עניים ואינם מדין אכילתו בשעת מלאכה כשכירו של בעה"ב ולא הותנה עליהם בשכרו – פירות אלו הם טבלים והם גזל בידו וחייבים בתרומות ומעשרות.